

Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji
i podsticaji evropskih integracija



Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija

Impresum	
Urednica	dr Marija Kolin
Izdavač	Evropski pokret u Srbiji Kralja Milana 31. Beograd www.emins.org
Za izdavača	Maja Bobić
Lektura i korektura	Vesna Pravdić
Koordinatorke projekta	Dragana Aleksandrić Milica Radovanović Dumonjić
Dizajn	Igor Sergej Sandić www.issstudiodesign.com office@issstudiodesign.com
Štampa	Mladost grup doo, Loznica

Decembar, 2009. godina

Sadržaj



Prvi deo

Uvod i informacije o projektu (dr Marija Kolin)

4



Drugi deo

Glavni rezultati (dr Marija Kolin)

7



Treći deo

Normativni i institucionalni mehanizmi za ostvarivanje ravnopravnosti polova u Srbiji (dr Nevena Petrušić)

16



Četvrti deo

Zaključna razmatranja

18



Impresum

2



Reference

22

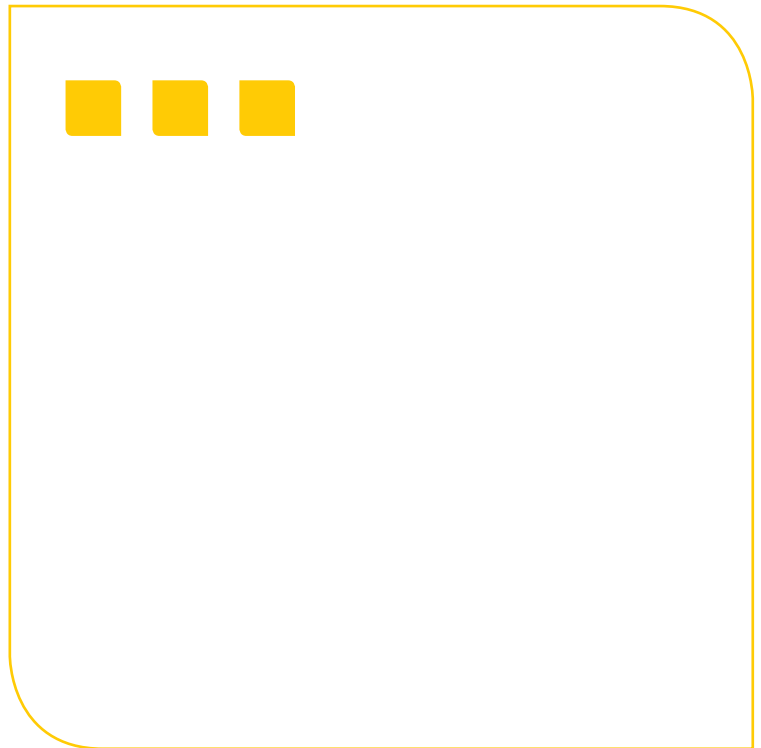
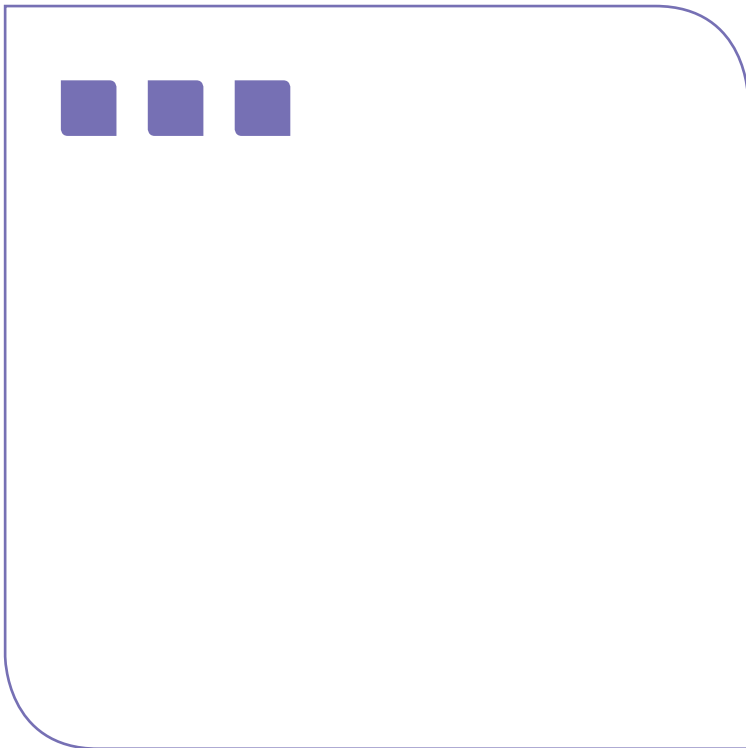
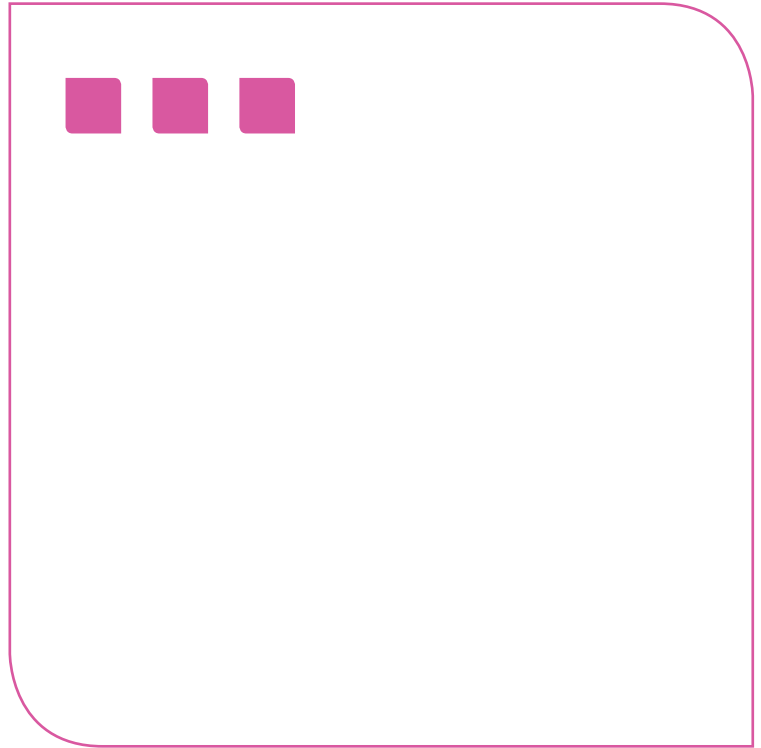


Skraćenice

23



Prvi deo



Uvod i informacije o projektu

U okviru višegodišnjeg projekta o ulozi zapošljavanja i alternativne ekonomije u postizanju socijalne kohezije, Evropski pokret u Srbiji definisao je specifične ciljeve u 2009. godini. Oni se odnose na aktuelne probleme bolje pozicije žena i promocije rodne ravnopravnosti na tržištu rada. Projektom smo obuhvatili najznačajnije oblasti od kojih zavisi položaj žena u Srbiji u društvu, a pažnju smo prvenstveno usmerili na njihov položaj na tržištu rada, s obzirom na značaj ove teme za postizanje evropskog modela socijalne kohezije. Istraživanje je realizovano u skladu sa Nacionalnim programom integracije Republike Srbije u Evropsku uniju i time čini sastavni deo ukupnih napora zemlje u evropskim integracijama.



Projekat se vremenski poklapa sa usvajanjem značajnih nacionalnih dokumenata u oblasti rodne ravnopravnosti kao što su Zakon o ravnopravnosti polova, Strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti i Akcioni plan unapređenja rodne ravnopravnosti.

Rodnu ravnopravnost primerenu evropskom konceptu posmatramo kao integralni deo društvene pravde, socijalne inkluzije, društvene solidarnosti i preduslov ekonomskog razvoja i društvene stabilnosti. Novi trendovi zapošljavanja u postindustrijskom društvu su bili povoljniji za muškarce zato što se održavaju stereotipne podele u izboru zanimanja, a tipičan „ženski“ i „muški“ rad nije jednako prestižan, kvalitetan i materijalno nagrađen. Savremene promene na tržištu rada postavljaju protivrečne zahteve, jer podstiču vrhunska profesionalna i stručna zanimanja, s jedne strane, dok s druge strane dolazi do porasta potražnje za raznim vrstama zanimanja u uslužnom sektoru, kao i za povremenim poslovima i radnim mestima sa nesigurnom karijerom. Globalna ekonomija počiva na modernim interakcijama i informacionoj tehnologiji i traži nezavisne i odgovorne profesionalce, zaposlene sa visokim kvalifikacijama, radnike koji su spremni da lako uče i prilagođavaju se brzim promenama i inovacijama. Istovremeno, nove multinacionalne kompanije i preduzeća koja funkcionišu kao internacionalne mreže spremna su da lako otpuštaju radnike kako bi se brzo prilagođavala imperativima svetskog tržišta i globalnoj konkurenciji

(Castells, 1996). U ovim uslovima samo manji deo radno sposobne populacije zapošljava se na sigurnim poslovima, a značajan porast udela nesigurnih poslova na tržištu rada dovodi do sve veće polarizacije zaposlenih s obzirom na pol, godine starosti i kvalifikacije. Najviše su ugrožene porodice čiji članovi imaju nesigurno zaposlenje, samohrani roditelji i marginalne grupe kojima u najvećem broju pripadaju žene (Esping-Andersen, 2002).

Tokom protekle dekade pojačani su evropski naponi za usaglašavanjem socijalne politike prema nezaposlenima među zemljama članicama, a posebno se vodi računa o zapošljavanju žena, starijih radnica, osoba koje su dugo bez posla, zapošljavanju invalida i manjinskih grupa. Jednak tretman žena i muškaraca ne samo što se podstiče pravnim sredstvima, već podrazumeva primenu tzv. proaktivne intervencije za postizanje ravnopravnosti. Najznačajnije dimenzije ravnopravnosti su jednake zarade, učestvovanje žena u procesima političkog odlučivanja, pozitivna diskriminacija, kao i mere i instrumenti za ostvarivanje promene vrednosti i normi i prevazilaženje predrasuda koje usporavaju procese rodne ravnopravnosti. Novi pristup prilagođen izmenjenim potrebama zapošljavanja sada podrazumeva aktivno uključivanje socijalnog rada u ostvarivanje novih vrednosti, viši stepen samopoštovanja putem uključivanja u društvene procese, a pre svega u sferi zapošljavanja i političke participacije. Tu su prvenstveno različiti programi za zapošljavanje, obuku i prekvalifikaciju zanimanja, programi namenjeni školskoj deci, opismenjavanju, učenju jezika (za migrante), zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, zaštiti starih, kao i unapređenju infrastrukture u nerazvijenim područjima.

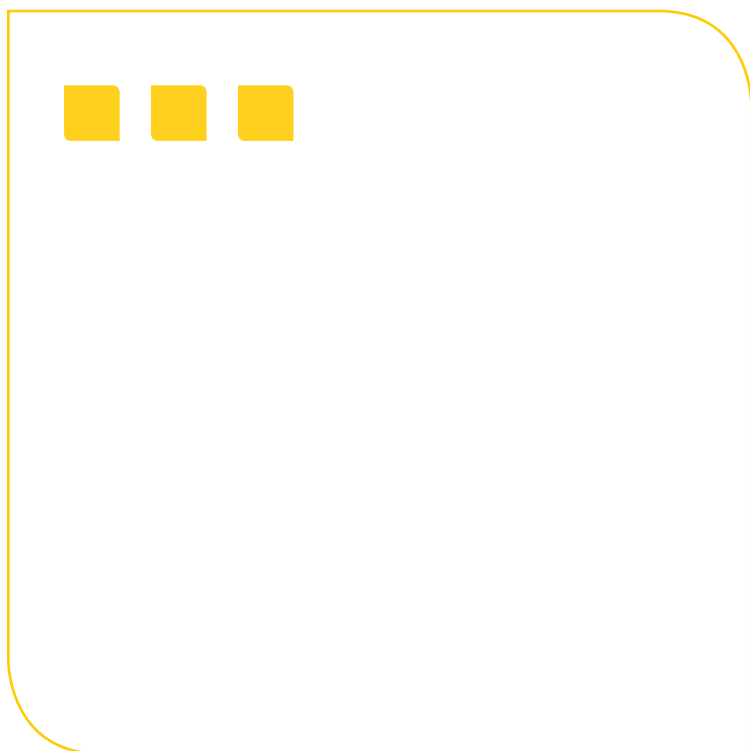
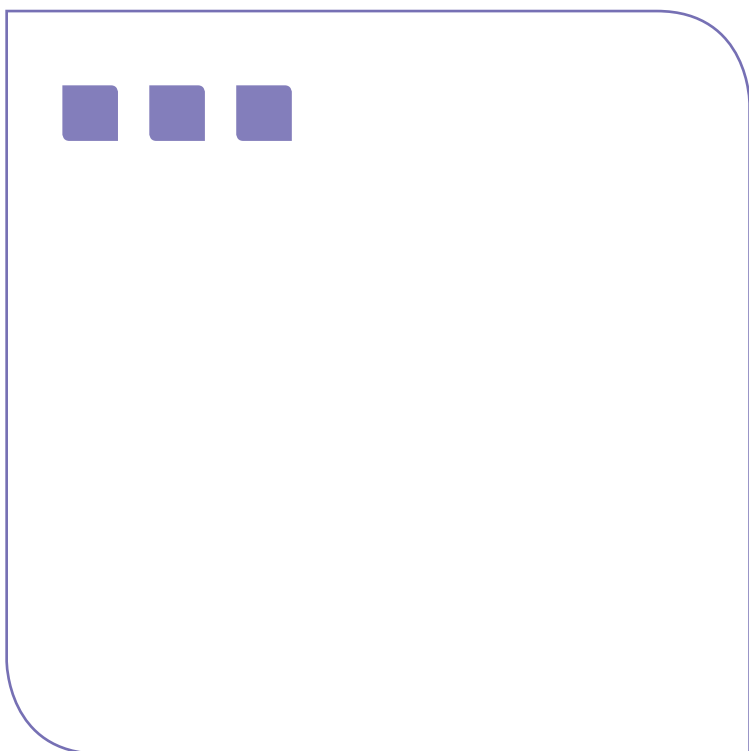
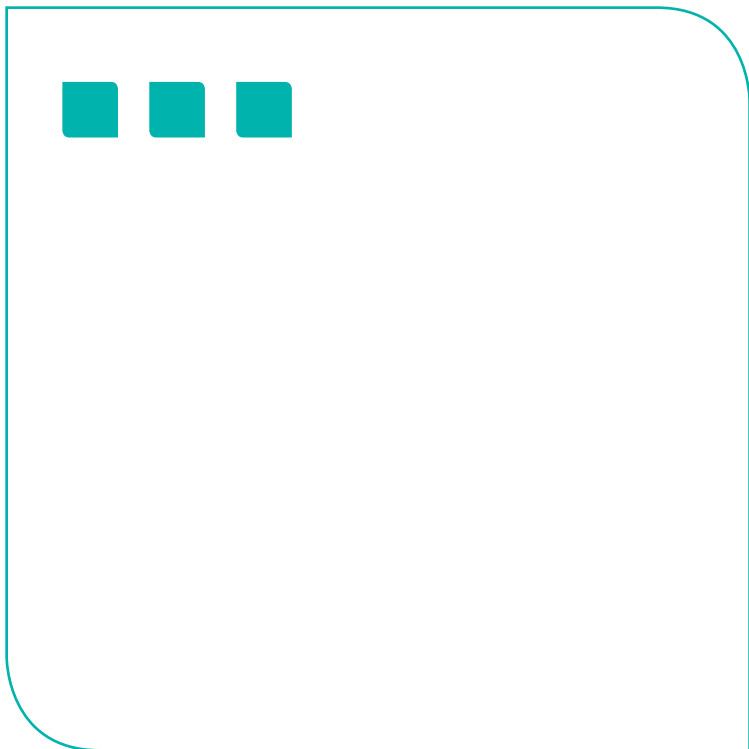
Projekat odgovora na pitanja koja se u vezi sa položajem žena na tržištu rada postavljaju u promenjenim uslovima postsocijalističke tranzicije i pokazuje koliko su se žene prilagodile novim obrascima zapošljavanja, zatim, šta izlazak iz socijalizma donosi ženama u pogledu ekonomske aktivnosti, izbora zanimanja, društvenog položaja i životnog stila, kao i drugih dimenzija od kojih zavisi postignuće u tržišnoj utakmici. Položaj žena na tržištu rada posmatramo na osnovu indikatora koji pokazuju ekonomsku aktivnost žena, stepen zaposlenosti, postojanje rodno specifičnih zanimanja, kvalitet posla, i plaćanje ženskog rada u odnosu na rad muškaraca. U skladu sa ciljevima projekta, položaj žene na tržištu rada u Srbiji poredili smo sa položajem žena u regionu zapadnog Balkana, sa drugim zemljama u tranziciji, kao i sa pozicijom žena u Evropskoj uniji. S obzirom da razlike u ulozi žena i muškaraca imaju dužu istoriju, indikatore o učešću žena u zapošljavanju,

obrascima zapošljavanja i izboru zanimanja poredimo sa tradicionalnim obrascima života, kao i nasleđenim modelima u izboru zanimanja koji su bili delotvorni u socijalizmu, jer u velikoj meri determinišu mesto žena u tranzicionoj Srbiji.



Glavna pitanja koja su se postavljala trebalo je da pokažu da li su žene tranzicione dobitnice i imaju koristi od tekućih promena društveno-ekonomskog sistema ili su, pak, više nego muškarci, socijalni gubitnici i trpe posledice naglih promena na tržištu rada.

Metodologija projekta podrazumevala je upotrebu sekundarnih podataka istraživanja o položaju žena na tržištu rada, analizu relevantne statističke građe i odgovarajućih dokumenata koji prate rodne razlike i ukazuju na strategije za unapređenje položaja žena. Saradnja sa Nacionalnom službom za zapošljavanje i univerzitetским centrima u zemlji koji se bave rodnom ravnopravnošću, odnosno sa fakultetima u Nišu, Novom Pazaru i Beogradu, kao i sa aktivistkinjama nevladinih, neprofitnih organizacija, predstavnicama nezaposlenih žena, sindikalnih organizacija i kreatorima politike u lokalnim i nacionalnim institucijama, bila je neophodna kako bi se sakupila iskustvena građa i specifična saznanja o položaju žena na tržištu rada. U skladu sa kvalitativnim karakterom istraživanja, koristili smo podatke fokus grupnog istraživanja koje smo organizovali u Nišu, Novom Pazaru i Beogradu, kao zaključke sa panel diskusija organizovanih na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru, Fakultetu političkih nauka, u Centru za studije rodne ravnopravnosti.



Glavni rezultati

Iako je jednakost žena i muškaraca na tržištu rada zakonom regulirana, više međusobno uslovljenih indikatora položaja žena pokazuju da Srbija pripada zemljama sa visokim stepenom rodne neravnanosti na tržištu rada kada se podaci porede sa stanjem u zemljama u okruženju, a posebno sa zemljama Evropske unije. Prema sumarnim podacima ovog istraživanja, kao i na osnovu relevantnih dokumenata i rodno senzitivnih statističkih podataka, žene u Srbiji su, slično kao i žene u drugim postsocijalističkim zemljama, gubitnice u tranziciji, a posebno ako su starije, nisko obrazovane, žive u seoskim područjima ili pripadaju marginalnim grupama. Statistički podaci, kao i relevantna istraživanja čije podatke navodimo, govore o njihovom nepovoljnom socijalnom i ekonomskom položaju u Srbiji, odnosno o visokom udelu žena bez redovnih ličnih prihoda, nižim zaradama onih koje su zaposlene, njihovom dužem čekanju na posao, izraženom stepenu nezaposlenosti, niskoj stopi njihove aktivnosti, visokom riziku od siromaštva ove grupe, a podaci svedoče o posebno ugroženim kategorijama žena, kao što su žene koje žive na selu, samohrane majke, domaćice, Romkinje, izbeglice, neobrazovane i nezaposlene žene, bolesne, sa invaliditetom i žene žrtve nasilja. One zahtevaju posebnu strategiju i planiranje u okviru programa socijalne politike.

Rodno specifični poslovi gube trku u tržišnoj utakmici

Stepen obrazovanja žena u Srbiji je izjednačen sa stepenom obrazovanja muškaraca, što je trebalo da doprinese jednakim rodni šansama u zapošljavanju, s obzirom da je obrazovanje definisano kao najznačajniji faktor vertikalne pokretljivosti i snažan instrument za prevenciju socijalne isključenosti. Ipak, podaci pokazuju da žene ne uspevaju u istoj meri kao i muškarci da obezbede kvalitetno zaposlenje i uspešnu radnu karijeru. Tipično ženski poslovi gube trku u tržišnoj utakmici, u kojoj još uvek postoje rodno specifični poslovi, a nove napetosti dovode do dvostruke ugroženosti žena, na poslu i u kući. Tržište rada Srbije karakteristično je po opadajućoj stopi aktivnosti žena i visokoj stopi nezaposlenosti, a to je i najznačajniji činilac neravnopravnog položaja. Aktivnost žena na tržištu rada iznosi 54,6% u 2006. godini u odnosu na ukupnu populaciju žena u radnom periodu (15–64 godine) i vrlo je niska. Ekonomska aktivnost žena je znatno niža od stope aktivnosti muškaraca (72,7% aktivnih muškaraca u odnosu na njihovu ukupnu populaciju u radnom periodu). Akumulirani problemi žena iz prethodnog perioda prenose se i pojačavaju tokom tranzicije društva, a ekonomska nesigurnost, strah od gubitka posla i opadanje životnog standarda postaju stvarnost za većinu porodica.

Kada se poredi sa ženama u Evropskoj uniji, zaposlenost žena u Srbiji je niža. Zaposlenost žena u EU-27 je u 2007. godini iznosila 58,3% (EUROSTAT, 2008). Najmanje razlike između stopa zaposlenosti žena i muškaraca su u skandinavskim zemljama, a u bivšim socijalističkim zemljama, u Češkoj i Sloveniji, situacija je najbolja (57,3%, odnosno 62,6%). Nove članice Evropske unije, kao što su Bugarska i Rumunija, neposredno po ulasku u članstvo su povećale stepen zapošljavanja i dostigle stope od 57,6% zaposlenih žena u Bugarskoj i 52,8% u Rumuniji. To dokazuje da podsticajne mere zapošljavanja u okviru Evropske unije daju rezultate i ogledaju se u većem učešću žena na tržištu rada. U ovim zemljama raste i učešće žena na upravljačkim funkcijama (sa 30% u 2001. na 32,7% u 2007. godini). Ipak, podaci ukazuju na kulturološke razlike koje uslovljavaju neravnopravnu prisutnost žena i muškaraca na rukovodećim funkcijama. Ona postoji čak i u skandinavskim zemljama, koje su, u poređenju sa drugim visokorazvijenim zemljama, poznate po univerzalno organizovanim uslugama porodici u okviru države blagostanja i podsticajnim merama, omogućavajući visok procenat zaposlenosti žena. Lisabonska strategija koju je usvojila EU, predviđa niz institucionalnih, socijalno-psiholoških i vrednosnih ciljeva i oni treba da omoguće kvalitetnije uključivanje žena na tržište rada.

Učesnice fokus grupnih diskusija su se složile da se često poslodavci opredeljuju za muškarce, čak i kada žene potpunije ispunjavaju predviđene uslove. Nezaposlena tehničarka tekstilnog dizajna iz Niša rekla je:



„Na mesto za koje sam konkurisala primljen je muškarac, iako sam ja imala odgovarajuću školu. Poslodavci jednostavno više vole da zapošljavaju muškarce, jer se pretpostavlja da manje izostaju s posla zbog brige o porodici i deci. Muškarci uvek imaju prednost.“

Nezaposlena diplomirana ekonomistkinja, učesnica fokus grupnog istraživanja u Nišu, istakla je u diskusiji:

Slika 1.

Fokus grupna diskusija u Nišu



„Poslodavci u meni pre svega vide ženu, pa im je tek onda važno koliko sam spremna da radim. Oni to ne skrivaju i otvoreno pitaju za broj dece, za moje planove oko rađanja, odsustvovanja s posla zbog materinstva. Nas jednostavno niko ne štiti, nema inspekcije rada ili su njihovi predstavnici korumpirani, a njihovi izveštaji napisani tako da se slažu sa interesima poslodavaca.“

Slične stavove izražavaju i nezaposlene žene u Novom Pazaru o svojim iskustvima sa lokalnim biznismenima, koji često od žena traže atraktivan fizički izgled i otvoreno se interesuju za njihov porodični status, što može biti presudno za odluku o zapošljavanju. Učesnice istraživanja u Novom Pazaru ističu da muškarci imaju prednost pri dobijanju posla, kao i da poslodavci, najčešće domaći biznismeni, imaju haotične i nerealne ciljeve u vezi sa primanjem u radni odnos. Jedna nezaposlena mlada žena iz Novog Pazara iznosi:

„Poslodavci me odmeravaju od glave do pete, ne pitaju za kvalifikacije, već za moje bračno stanje. Posle toga sledi njihov poziv na druženje...“

Učesnici fokus grupnog istraživanja u Beogradu slažu se da su žene najčešće otpuštane s posla kao tehnološki višak i da takve radnice teško nalaze novi posao. Jedna učesnica navodi:

„Starije žene imaju najmanje šanse za zapošljavanje, bez obzira na kvalifikacije, a smatraju se starijim već posle 45. godine, jer poslodavci jednostavno traže da zaposle mlade ljude.“

Jedna mlađa nezaposlena pravica iz Beograda (33 godine) navodi da je već „prestara“ za neke poslove, jer jednostavno poslodavci traže mlade. Učesnice istraživanja u Novom Pazaru, nezaposlene, takođe iznose da je starost žena značajan podatak za poslodavce, ali i za njih same. Tipični primeri su diskusije mlade ekonomistkinje iz Beograda, kao i starije nezaposlene žene iz Niša:

„Imala sam preko 30 razgovora za zapošljavanje, ali su uvek poslodavci tražili radno iskustvo koje nemam. Najviše ponuda posla u Beogradu je u oblasti trgovine, komercijalnih poslova i raznih nesigurnih zanimanja.“

„Sve bih radila, baš sve, ali nema nikakvih ponuda za mene, traže se mlade žene koje ne prelaze 35 godina. U nekim slučajevima poslodavcima nije važna ni školska sprema, već žele mlade ljude, da oblikuju svoje kadrove prema svojim potrebama.“

U zavisnosti od partije koja je na vlasti, u opštini se često zapošljavaju samo oni koji su pokazali partijsku pripadnost i lojalnost. Jedna ispitanica iz Beograda je kazala:

„Jedini način da dobijem posao jeste da budem u nekoj političkoj partiji. Momentalno se dvoumim oko dve partije i sigurno ću da se upišem u jednu, kako bih imala prednost u zapošljavanju.“

Mnoge nezaposlene žene odustaju od potrage za poslom i posvećene su porodici. Prihvataju tradicionalni obrazac i isključivo se usme-

ravaju na svoju ulogu u porodici, razmišljaju fatalistički i odnose se nepoverljivo prema budućnosti.

Niže aspiracije i slaba socijalna mobilnost

Žene u Srbiji sputavaju različite barijere u vertikalnoj pokretljivosti, što pokazuju podaci o njihovim nižim profesionalnim aspiracijama i održavanju stereotipa u izboru obrazovanja i zanimanja. Izostaje prisustvo žena na rukovodećim mestima i drugim prestižnim poslovima koji donose veće zarade i društvenu moć, kao i spremnost da pokrenu sopstveni biznis i da se bave preduzetništvom. Učesnice istraživanja u Nišu su bile i samokritične, ocenivši da ne prate dovoljno razvoj novih tehnologija, teško im je da savladaju rad na računaru. Često su optuživale i sistem obrazovanja koji ne priprema kadrove sposobne da odgovore na nove zahteve tržišta rada. Predstavnica sindikalne organizacije iz Niša predložila je da bi bilo dobro uraditi istraživanja o tome koji kadrovi su stvarno potrebni tržištu rada, a posebno istraživanja novih mogućnosti organizovanja proizvodnje i usluga, kako bi se žene na vreme opredelile za tražena zanimanja.

Rodna nejednakost se ogleda u nasleđenim prioritetima u izboru zanimanja. Kod nas još uvek preovlađuje podela na „muška“ i „ženska“ zanimanja, tako da su žene najčešće zaposlene na poslovima koji traže manuelnu koordinaciju, strpljenje i pažnju (tehničarke, učiteljice, nastavnice ili poslovi koji se odnose na pružanje zdravstvenih ili socijalnih usluga). One se tradicionalno usmeravaju na poslove koji nisu visokopozicionirani kada je u pitanju razvoj karijere, jer prestižni poslovi uglavnom zahtevaju rad van uobičajenog radnog vremena, česta putovanja i duže odsustvovanje od kuće, što predstavlja prepreku za održavanje balansa između porodične i radne uloge. Nasleđena inferiornost žena se nastavlja u novim tranzicionim uslovima u Srbiji, u situaciji kada ekonomska efikasnost novih trendova zapošljavanja postavlja zahteve koje je teško ispunjavati uz nasleđene stereotipe o mestu žene u porodici. Nedostaje i odgovarajuća podrška dobro organizovanih socijalnih usluga (dečije ustanove, pomoć u kući, dnevni centri, servisi za pomoć starim osobama). Stereotipnim predstavama o rodnim ulogama dobrim delom doprinosi i androcentrični model vaspitanja i konzervativni odnos školskih programa, školskih udžbenika i inostruktivnih materijala.

Učesnice koje su predstavljale Nacionalnu službu za zapošljavanje pokazale su da je samo nekoliko zanimanja traženo na tržištu

rada, kao što su stomatolozi ili saobraćajni inženjeri, dok je, sa druge strane, zasićeno nekim obrazovnim profilima poput ekonomista ili pravnika. Jedan broj nezaposlenih žena u Nišu podržao je programe pružanja usluga starima zbog njihovog značaja za integraciju žena u tržište rada, dok su druge smatrale da se njima opet nude drugorazredni poslovi koji nisu visoko društveno vrednovani ni materijalno nagrađeni.

Slabo plaćeni „ženski“ poslovi i nejednakost zarada

Iako je pravnim okvirom koji određuje visinu zarade žena i muškaraca predviđena jednakost u platama kao jedan od najznačajnijih aspekata ženske ravnopravnosti na tržištu rada, one su slabije plaćene od muškaraca. Uglavnom rade na poslovima za koje je predviđena niža naknada ili je jednostavno reč o manje prestižnim poslovima. Nema direktnih statističkih podataka o visini naknada za žene i muškarce u Srbiji, ali se posredno može doneti zaključak da su delatnosti u kojima su zaposlene žene, kao što su poslovi u tekstilnoj industriji, državnoj administraciji, obrazovanju ili socijalnoj zaštiti, na listi manje plaćenih zanimanja. Prema podacima istraživanja Programa za razvoj Ujedinjenih nacija, žene postižu 90% od muških zarada (Babović, 2008). Nalazi istraživanja o nejednakostima u zaradama žena i muškaraca u Srbiji slični su ocenama istraživanja u regionu postsocijalističkih zemalja, koja posredno pokazuju da su žene slabije plaćene od muškaraca, jer uglavnom rade na slabo plaćenim poslovima, često su zaposlene u svojoj ekonomiji i retko se nalaze na menadžerskim i prestižnim poslovima. Studije po kojima se položaj žena u ovim zemljama bitno razlikuje od položaja žena u Zapadnoj Evropi objavljene su kao rezultat više komparativnih studija u regionu (Gender in Transition, 2007).

Ovaj problem je izražen u svim sredinama, ali na njega najviše upozoravaju učesnici diskusije u Novom Pazaru. Poslodavci najčešće ne plaćaju doprinose i eksploatišu žensku radnu snagu tako što im obezbeđuju niske nadnice i teške uslove posla, prekovremeni rad koji nije plaćen i druge okolnosti protivne standardima socijalne sigurnosti zaposlenih. Često se i žene opredeljuju za zanimanja koja nisu tražena ili dobro plaćena na tržištu rada, odnosno za poslove koji ostavljaju dovoljno vremena za porodicu i decu. Jedna učesnica fokus grupne diskusije iz Novog Pazara, diplomirana ekonomistkinja, kaže:

Tabela 1.

Privatni preduzetnici i zaposleni prema polu, 2003-2007. godina (u hiljadama)

	Žene		Muškarci		Broj žena na 100 muškaraca	
	Poslodavci	Zaposleni	Poslodavci	Zaposleni	Poslodavci	Zaposleni
2003.	63	120	137	110	46	109
2004.	68	135	141	127	48	107
2005.	76	151	154	142	49	107
2006.	79	158	156	161	51	98
2007.	81	161	161	166	50	97

Izvor: Žene i muškarci u Srbiji, 2008, Beograd, Republički zavod za statistiku



„Prosveta mi je zanimljiva kao budući posao, jer ne iscrpljuje, želim da budem i majka i žena, pa mi takva mogućnost ostavlja dovoljno vremena.“

Po nižim zaradama koje ostvaruju, žene u Srbiji su slične ženama u drugim postsocijalističkim zemljama, mada one zarađuju manje od muškaraca čak i u najrazvijenijim zemljama Evropske unije. Iako je jednakost zarada žena i muškaraca u zemljama članicama Evropske unije regulisana brojnim i precizno određenim zakonima i preporukama, a države članice predviđaju i stimulatívne mere u cilju pospešivanja pozitivne diskriminacije polova, ipak, prema postojećim podacima, zarade žena su 17,4% niže od zarada muškaraca kada se posmatra prosek zemalja Evropske unije (EU-27) za 2007. godinu (EUROSTAT, 2008).

Duboka ekonomska kriza koja je zahvatila područje Niša, Beograda, a posebno Novog Pazara, prestrukturiranje ranije privredne strukture, nepravedna privatizacija, centralizacija i drugi opšti društveni problemi diskutantí najčešće pominju u svim ispitivanim sredinama. Predstavnice nezaposlenih žena Niša ističu:



„Teški su uslovi života u Nišu, nema strategije razvoja i ekonomske politike koja bi zamenila elektronsku industriju, a ona je zapošljavala veliki broj radnika. Privatizacija je loše izvedena u našem regionu i može se reći da je Niš mrtav grad u kojem

nema nikakvih šansi ni za starije radnice, kao i na mlađe ljude. Niš je zapušten grad, bez šansi za razvoj i zapošljavanje, jer je privreda zamrla, a najveći problem je centralizacija i odlazak kadrova i sredstava u Beograd, odakle se ne vide posebni regionalni problemi i potrebe.“

Preduzetništvo žena i nove nejednakosti

Rodne razlike u preduzetništvu i samozapošljavanju žena i muškaraca su još uvek vrlo izražene u Srbiji, o čemu svedoče i najnoviji statistički podaci (Žene i muškarci u Srbiji, 2008). Pre svega, odnos između poslodavaca i zaposlenih, kada se posmatraju žene i muškarci, nesrazmeran je. Muškarci su podjednako poslodavci i zaposleni (161 prema 166 u 2007. godini), a žene su u dvostruko manjem broju poslodavci u odnosu na broj zaposlenih (81 prema 161 u 2007. godini).

Broj žena poslodavaca je daleko manji od broja muškaraca koji pripadaju ovoj kategoriji, a taj odnos se za poslednjih pet godina u tržišnoj ekonomiji nije bitno promenio, što ukazuje na nedostatke sistematskog podsticanja žena na preduzetništvo, kao i održanje tradicionalnog obrasca po kojem su one više sklone sigurnosti posla, a manje rizicima koje donosi privatno preduzetništvo. Rodne razlike se najčešće dovode u vezu sa izostajanjem vlasništva nad imovinom (žene su samo u 30% slučajeva nosioci vlasništva nad nekretninama), visokim porezima i dažbinama, rizicima poslovanja u Srbiji, izostankom podrš-

ke ženama u kući i teškoćama sa održavanjem balansa između posla i tradicionalne uloge u privatnom životu.

Prema uvidu nevladinih, neprofitnih organizacija, žensko preduzetništvo je u usponu, a pored tipično „ženskih“ poslova u ovom sektoru (tkanje, šivenje i slično), žene se sve više bave i drugim delatnostima, kao što su trgovina, upravljanje ljudskim resursima i obrazovanje. S druge strane, programi Evropske komisije koji podstiču i prate žensko preduzetništvo u okviru mreže evropskih zemalja, izveštavaju da se ženske aktivnosti u pokretanju posla povećavaju i iznose u proseku 25–30% od svih preduzetničkih aktivnosti u ovim zemljama, a rezultati istraživanja pokazuju da stepen ženske poslovne inicijative zavisi od stimulativnih mera i programa ostvarenih u okviru socijalne politike, a pre svega u socijalnoj zaštiti i brizi o deci.

Predstavnica sindikalne organizacije je u razgovoru u Beogradu istakla da je harmonizacija i približavanje Evropskoj uniji ključan činilac za unapređenje položaja žena na tržištu rada. Ona ističe:



„Koliko smo bliže Evropskoj uniji, toliko se sve kreće na bolje. Nasleđeni obrasci se mogu prevazilaziti samo usvajanjem evropskih standarda. Najznačajniju ulogu ima socijalni dijalog koji treba da pomogne ženama u popravljajući položaja pri zapošljavanju i uopšte u porodici.“

Predstavnica sindikalne organizacije iz Niša smatra da bi mala porodična preduzeća mogla biti izlaz iz nezaposlenosti i siromaštva, slično kao u Italiji. I ova ispitanica podvlači da balans između porodičnih i radnih uloga mora biti prisutan i da su mala preduzeća upravo takva mogućnost. Međutim, najčešće žene izjavljuju da nemaju novaca ni imovine kako bi same pokrenule posao. Najveći broj učesnika fokus grupe diskusije u Nišu, a naročito starije žene i žene sa srednjim obrazovanjem, smatraju da izlaz problema može da se pronađe samo u drugim društvenim i ekonomskim uslovima koje treba da obezbedi država. U razgovorima u Novom Pazaru ističe se da žene nemaju uslova za preduzetništvo, jer nema dovoljno podsticaja države, kao što su krediti ili donacije.

I prema tvrdnjama u Beogradu ispitanice nisu sklone preduzetništvu. Jedna mlađa nezaposlena ekonomistkinja kaže:



„Preduzetništvo je veliki rizik, nema povoljnih kredita.“

Jedna mlađa nezaposlena pravnikinja je planirala da otvori svoju advokatsku kancelariju, ali takođe ističe da je to skup poduhvat i da nema finansijsku podršku.

Rezultati istraživanja na projektu pokazuju da priča o ženskom preduzetništvu, njegovim specifičnostima i potencijalima verovatno ne bi bila ni pokrenuta da to nisu uradile organizacije civilnog društva. Početni naponi i nepoverenje prevaziđeni su, a žene su imale prilike da, zahvaljujući organizacijama poput Udruženja poslovnih žena iz Beograda, Poslovne asocijacije žena iz Novog Sada, Femina creativa iz Subotice, UG Hera iz Beograda i mnogih drugih iz cele Srbije, prođu obuke za započinjanje i unapređenje svog poslovanja.

Mnoge organizacije iz Srbije su samostalno organizovale radionice koje su omogućile ženama da se upoznaju sa ispitivanjem tržišta, načinom formiranja cena zanatskih proizvoda, metodima promocije svojih proizvoda ili da za početak prepoznaju u sebi preduzetnički potencijal.

Socijalna preduzeća i alternativna ekonomija

Organizacije koje odgovaraju socijalnim preduzećima u Srbiji tek nedavno počinju da privlače pažnju kao potencijal koji može da ublaži posledice tranzicije. Koncept alternativne ekonomije i socijalnih preduzeća podrazumeva ograničenu podelu profita, stvaranje finansijskih fondova koji će biti korišćeni na principima uzajamne pomoći i demokratsku strukturu donošenja odluka, po čemu se ovi akteri razlikuju od klasične forme kapitalističkih preduzeća. Sumirajući komparativne rezultate istraživanja u svetu, prva domaća studija o socijalnoj ekonomiji navodi da je zapošljavanje žena u ovim organizacionim formama veoma popularan način zapošljavanja u mnogim zemljama Evropske unije, a da su najviše zastupljene socijalne i zdravstvene delatnosti (Kolin, Petrušić, 2008). Razlozi se nalaze u restrikcijama javnog sektora, i

Slika 2.

Fokus grupna diskusija u Novom Pazaru



nemogućnosti da svojim programima obuhvati različite ciljne grupe, jer se za neke specifične potrebe ne nude dovoljno prilagođena i prihvatljiva rešenja u okviru klasičnih, državnih programa socijalne zaštite. Socijalna preduzeća i kooperative preuzimaju socijalnu odgovornost za jedan deo populacije gde su potrebni posebni naponi, empatija, jednostavnija procedura i podsticaj za jačanje socijalne kohezije. Pored socijalnih usluga, delatnosti socijalnih preduzeća usmerene su na brojne lokalne probleme kao što su: reciklaža, organizovanje transporta, turizam, lokalne rukotvorine ili organizovanje slobodnog vremena, socijalno stanovanje i zaštita životne sredine.

Poslednjih godina zadruge su identifikovane kao tip socijalnih preduzeća koja bi odgovarala našem modelu alternativnog zapošljavanja u programima sindikalnih organizacija, kao i Nacionalne službe za zapošljavanje i nekih ministarstava (Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja).

Nedostatak podsticaja države je razlog što najveći broj novih kooperativa nastaje u okviru međunarodnih projekata i donatora kao što su USAID, programi Evropske unije, Ujedinjenih nacija i Svetske banke, a slabi rezultati tranzicije dovode do toga da alternativne mogućnosti ostaju bez podsticaja ili prolaze neopaženo za javnost. Pored toga što se udruživanje i novi programi u okviru socijalne ekonomije susreću sa nestimulativnim pravnim propisima u ovoj oblasti, nedostaje afirmacija, odgovarajuća promocija i edukacija, kako bi se prigodnim programima pripremili aktivisti i volonteri u okviru socijalne ekonomije. Reafirmacija socijalne ekonomije treba da prevaziđe postojeće pravne i organizacione probleme, sa ciljem da se u Srbiji otkrije novi potencijal za smanjivanje nezaposlenosti i socijalne izolacije.

U skladu sa dokazanom ulogom socijalnih preduzeća da pospešuju procese društvene integracije, kao i težnji Srbije da u skladu sa procesom pristupanja Evropskoj uniji izradi prioritete u rešavanju problema siromaštva i nezaposlenosti kao ključnih pitanja socijalne isključenosti, predlaže se izgradnja povoljnog normativnog okvira za paralelni razvoj svih organizacionih formi društvenog preduzetništva, uključujući zadruge/kooperative, udruženja građana, fondacije i druge oblike organizacija, po ugledu na rešenja u državama Evropske unije i zemljama u regionu istočne i centralne Evrope. Takođe se predlaže usvajanje sveobuhvatnih i koordinisanih ekonomskih, fiskalnih i drugih mera za podsticanje razvoja socijalne ekonomije i permanentno praćenje i evaluacija njihovih

efekata, kao i organizovanje centra koji bi podsticao i koordinirao organizacije iz oblasti socijalne ekonomije, održavao odnose sa državnim institucijama i međunarodnim organizacijama u ovoj oblasti i služio kao katalizator za novi kooperativni pokret. Reafirmacija socijalne ekonomije treba da prevaziđe postojeće pravne i organizacione probleme, kako bi se u Srbiji afirmisao novi potencijal za smanjivanje nezaposlenosti i socijalne izolacije. Prevaziđanje predrasuda prema zadrugarstvu kao zastareloj i kompromitovanoj praksi trebalo bi da ustupi mesto novom razumevanju ovih organizacionih formi, kada se u njima vidi novi potencijal za stvaranje sistema socijalnih usluga, terapiju, rehabilitaciju na osnovama pomoći i samopomoći na lokalnom nivou.

Nezaposlenost i siromaštvo žena

Statistički podaci i izveštaji o strukturi nezaposlenih pokazuju da ona pogađa žene više nego muškarce. Nezaposlenost žena u radnom kontingentu 1,5 puta je veća nego nezaposlenost muškaraca u istom radnom periodu, a prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje 2006. godine, bilo je 25,5% nezaposlenih žena, što je daleko viša stopa od nezaposlenosti muškaraca od 18,6%. Inače, procenat nezaposlenosti u Srbiji predstavlja jedan od najviših u Evropi. Stope nezaposlenosti kreću se od 21% do 30%, zavisno od metodologije izračunavanja. Položaj nezaposlene žene određen je slabim izgledima za stalno zapošljavanje, niskim i neredovnim isplata novčane naknade za osobe bez posla, malim šansama za prekvalifikaciju i profesionalnu reorijentaciju i visokom verovatnoćom da će se baviti neplaćenim poslovima u kući ili poslovima u „sivoj ekonomiji”, koji su još uvek značajan izvor prihoda nezaposlenih žena. Iako su mlađe žene često nezaposlene, posebno su ugrožene samohrane majke (naročito ako su sa maloletnom ili invalidnom decom), domaćice, starije žene, bolesne, invalidne, žene seoskih područja, izbeglice, Romkinje, neobrazovane i žene žrtve nasilja.

Prema Drugom izveštaju o implementaciji Strategije za smanjivanje siromaštva u Srbiji (2007), nezaposlenost je glavni razlog siromaštva žena. O feminizaciji siromaštva najbolje svedoče podaci o broju siromašnih u porodicama gde je žena nosilac domaćinstva. Prema kriterijumima Ujedinjenih nacija, najveći udeo od 8,8% populacije siromašnih je u domaćinstvima u kojima je nosilac žena sa obrazovanjem koje nije više od osnovne škole (66% u ukupnoj populaciji siromašnih).

Nezaposlenost žena u Srbiji slična je sa zemljama u regionu zapadnog Balkana i daleko je viša od nezaposlenosti žena u zemljama Evropske unije. Nezaposlenost žena u Euro zoni (EU-16) se povećava sa 8,6% u prošloj na 8,9% u ovoj godini, a u svim zemljama Evropske unije (EU-27) od 7,4% na 8,0%, što govori da su stope nezaposlenosti žena neznatno više od stopa nezaposlenosti muškaraca (EUROSTAT, 2009). U okviru programa Evropske unije, promocija rodne jednakosti u ekonomskom životu podrazumeva podsticajne programe u cilju zapošljavanja žena, kao i strategije koje se odnose na obrazovanje i učenje tokom celog životnog veka.

U fokus grupnom razgovoru organizovanom u Beogradu, savetnici Nacionalne službe za zapošljavanje izjavili su da poslodavci traže zanimanja kojih nema u evidenciji nezaposlenih. Takva zanimanja su zavarivači, građevinski radnici, monter, kuvari, frizeri ili, pak, lekari specijalisti i farmaceuti. S druge strane, veliki je udeo mladih, nezaposlenih, sa završenom srednjom školom, posebno gimnazijom, bez izgleda da pronađu posao. Problem je i sa mladim ljudima bez posla koji su završili novoosnovane i još neafirmisane fakultete. Te ustanove nemaju svoje mesto na tržištu rada, definisano zanimanje i poverenje poslodavca.

Žene sa specijalnim potrebama, Romkinje i izbeglice imaju dodatnih teškoća na tržištu rada. U Srbiji je posebno marginalizovan položaj seoskih žena. Oko 55% od ukupnog stanovništva živi na selu i u većini su žene. One su u najvećem broju „pomažući članovi domaćinstva“ i najčešće se bave poljoprivrednim poslovima. Njihov rad nije plaćen ni društveno vrednovan, iako gotovo u potpunosti obavljaju sve poslove u vezi sa održavanjem seoskog domaćinstva i brigom za uglavnom višegeneracijsku porodicu. Ovu kategoriju čini 3% zaposlenih muškaraca i 12% zaposlenih žena u ukupnoj populaciji, dok su kao pomažući članovi zaposleni 7% populacije. U ovom statusu je svega 0,9% zaposlenih u Evropskoj uniji, sa nešto većim brojem u Grčkoj, Italiji, Španiji i Portugalu.

Ekonomski i socijalni položaj žena na selu uslovljen je izrazito nepovoljnim statusom seoskih domaćinstava, i počiva na usitnjenoj poljoprivrednoj zemljištu, ekstenzivnom tipu poljoprivredne proizvodnje bez tržišne orijentacije i specijalizacije u poljoprivredi, slaboj infrastrukturi seoskih naselja, u kojima najčešće nema zdravstvenih i socijalnih usluga. Izrazito patrilinarni obrazac svojinskih odnosa u srpskoj seoskoj porodici dolazi do izražaja u vlasničkim odnosima nad imovinom i kućom. Patrilokalni tip nastanjanja i nasleđivanja

imovine, kao dominantni obrazac života na selu, po kojem se domaćinstvo zasniva i organizuje u kući muža, razlog je što žene nisu vlasnice poljoprivrednog imanja i uglavnom ne poseduju sredstva za poljoprivrednu proizvodnju.

U skladu sa proaktivnom intervencijom za koju se zalažu dokumenti Evropske unije, trebalo bi i u Srbiji predvideti koordinirane aktivnosti da bi se suzbijali svi oblici diskriminacije, kako socijalna prava žena ne bi predstavljala prepreku za njeno uključivanje u zapošljavanje. Kao i evropska opredeljenja koja se zalažu da porodične obaveze budu ravnomerno raspodeljene i omogućavaju rasterećenje žena od tradicionalnih obaveza, i promovišu ženska prava, tako i u Srbiji treba da se usvoji strategija sa izmenama u organizovanju društvenih servisa za pomoć porodici i organizovanoj brizi za decu, i druge mogućnosti da bi se ženama olakšalo održavanje balansa između radnih i porodičnih uloga.

Zadržavanje tradicionalizma u porodičnim odnosima

Prepreke koje otežavaju prisustvo žena na tržištu rada su i na vrednosnom planu i u obrascima porodičnog života. Sociološkinje koje se bave položajem žena, a posebno Anđelka Milić, pokazuju takođe da tranzicija i prelazak na tržišnu ekonomiju nije potpuni raskid sa starim obrascima, već naprotiv, da se stare zablude i neuspešni model emancipacije žena u bivšim socijalističkim društvima prenose se na savremenu etapu tranzicionih kretanja ka kapitalizmu (Milić, 2008:197). Iako su socijalistička društva, a konkretno bivša Jugoslavija, pokrenula emancipaciju žena, a pre svega masovno obrazovanje i zapošljavanje, opterećenost građanskim modelom porodice tradicionalne patrijarhalnosti nije dopustilo ženama da prevaziđu podređenost van porodične sfere. Ukorenjeni tradicionalni oblici solidarnosti koji su u ranijem periodu usporavali modernizaciju društvenih odnosa još uvek postoje, čak se i pojačavaju u situaciji kada se kompenzacija za dramatičnu socijalnu ugroženost traži u retrogradnom ponašanju, što nije dobra podloga za usvajanje modernističkih vrednosti i usmeravanje žena na rad van kuće, preduzimanje rizika, preduzetništvo i promociju u društvenoj hijerarhiji. Nezaposlenost žena podržava tradicionalne stereotipe, a naročito u situaciji nastaloj povlačenjem univerzalnih programa u socijalnoj zaštiti, odnosno tokom procesa liberalizacije, kada se briga o deci, starima i drugim osetljivim grupama organizuje privatno, najčešće bez subvencija državnih programa koji su nekada podržavali porodicu.

Slika 3.

Fokus grupna diskusija u Beogradu



Nekoliko učesnica grupnih diskusija u Nišu su opisivale su svoja dramatična iskustva iz porodice. Tu se vidi maltretiranje i nasilje nad ženama koje nije sankcionisano, ali je motivisano nezaposlenošću, siromaštvom i frustracijama. Jedna žena, koja je pokušavala da radi više poslova, izjavila je u diskusiji:



„Otvorila sam trafiku, ali su mi zabranili rad i ostala sam bez posla. Muž me je istovremeno maltretirao i ostala sam sama sa dvoje dece. Žene u Srbiji su u veoma neravnopravnom položaju i niko im ne pomaže da poprave svoju situaciju.“

Ispitanice iz Novog Pazara posebno su isticale tradicionalizam i stavove u porodici kao smetnju za rad na ambicioznijim radnim mestima. Njihovi muževi, a i tradicionalna sredina, podržavaju stereotipne uloge žene, a one koje su nezaposlene često odustaju od traženja posla. Ističe se da su žene iznele krizna vremena protekle dekade, radeći u tekstilnoj industriji koja je cvetala na ovom području, ali su ipak prve dobijale otkaze kada je ova industrija zapala u krizu. Predstavnica Nacionalne službe za zapošljavanje koja je učestvovala u diskusiji u Nišu, navodi:



„Kada nezaposlenim ženama ponudimo neki posao, naročito ako je netipičan, koji podrazumeva duže odsustvovanje ili rad van radnog vremena, uvek je odgovor da mora da se konsultuje sa suprugom i traži odobrenje za takvu vrstu posla. Mnoge žene ostaju nezaposlene, jer je izostala podrška u kući i zadržani su tradicionalni obrasci i očekivanja u porodici, ali i u društvu.“

Zadržavanje patrijarhalnog obrasca, ali i ekonomska kriza, frustracije u javnoj sferi, nagle društvene promene, raseljavanje, ratno okruženje i druge društvene turbulencije doprinose raširenoj pojavi agresije u porodici. Visok stepen porodičnog nasilja teško suzbijaju državne ustanove socijalne zaštite, pa samoorganizovane grupe za pomoć i samopomoć, najčešće oformljene kao organizacije za pomoć ženama žrtvama nasilja, predstavljaju pouzdani oblik pomoći žrtvama, iako program podrške lokalnih uprava nevladinom sektoru nije na odgovarajući način usaglašen sa potrebama, tako da ove organizacije često nisu umrežene država ih finansijski ne podržava. Neke nezaposlene žene iznose i probleme porodičnog nasilja, mada diskusija nije bila direktno usmerena na ovaj problem, o kojem već postoji dovoljno podataka.



Treći deo

Normativni i institucionalni mehanizmi
ostvarivanja ravnopravnosti

Iskustvo pokazuje da ostvarivanja pune ravnopravnosti žena i muškaraca nije moguće bez adekvatnih strateških dokumenata, zakona i institucionalnih mehanizama koji doprinose ubrzanju društvenog napretka žena, uklanjanju političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih prepreka za uspostavljanje istinske ravnopravnosti žena i muškaraca i podstiču implementaciju ljudskih prava žena i ženske dece, kao neotuđivog, nedeljivog i sastavnog dela ljudskih prava i osnovnih sloboda. Mehanizmi za ostvarivanje ravnopravnosti polova obuhvataju specifične antidiskriminacione propise i institucionalnu strukturu, uspostavljenu sa ciljem da promoviše, unapređuje i obezbedi ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim sferama javnog i političkog života, da prati sprovođenje propisa i principa zabrane diskriminacije, kao i da inicira i donosi mere afirmativne akcije za unapređenje položaja žena.

Ustavne garancije ravnopravnosti polova pruža Ustav Republike Srbije, koji sadrži više odredbi od značaja za ravnopravnost polova. Pored toga što utvrđuje da je država zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima, Ustav garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i princip jednakih mogućnosti. Rodno senzitivni karakter imaju odredbe Ustava kojima je izričito zabranjeno ropstvo i položaji slični ropstvu, trgovina ljudima i prinudni rad, pri čemu se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica u nepovoljnom položaju kvalifikuje kao prinudni rad. Tu spadaju i odredbe kojima se pravo azila priznaje i zbog straha od progona zbog pola.

Odredbe od značaja za ravnopravnost polova i zaštitu ženskih ljudskih prava sadržane su u antidiskriminacionim zakonima i zakonima kojima je Srbija reformisala pojedine sektore pravnih odnosa. U oblasti antidiskriminacionog zakonodavstva, od primarnog značaja je nedavno usvojeni opšti Zakon o zabrani diskriminacije (2009), koji definiše pojam i predviđa oblike i posebne slučajeve nejednakosti i mere afirmativne akcije, ustanovljava samostalan i nezavisan organ za zaštitu ravnopravnosti, uređuje poseban građanski sudski postupak za zaštitu od neravnopravnosti, predviđa prekršaje za takvo ponašanje i druge institucionalne garancije za sprečavanje diskriminacije. Zakonom o ravnopravnosti polova (2009) uređeno je stvaranje uslova za vođenje politike jednakih mogućnosti ostvarivanja prava žena i muškaraca, donošenje propisa i preduzimanje posebnih mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu, bračnom ili porodičnom statusu, trudnoći ili roditeljstvu. Posebnim antidiskriminacionim Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (2006) zabranjeno je oduzimanje prava zbog psihičkog i fizičkog invaliditeta i predviđene su mere zaštite i podsticanja ravnopravnosti, i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom.

U oblasti radnih odnosa, od značaja su odredbe Zakona o radu, kojima se zabranjuje neposredna i posredna diskriminacija zaposlenih i osoba koje traže zaposlenje, na osnovu ličnog svojstva, uključujući pol, trudnoću, zdravstveno stanje, odnosno invalidnost, bračni status, porodične obaveze, seksualno opredeljenje, socijalno poreklo, imovinsko stanje i dr. Zakonodavac definiše neposrednu i posrednu diskrimina-

ciju i zabranjuje je ne samo u vezi sa zapošljavanjem i prestankom radnog odnosa, već i u pogledu uslova rada i ostvarivanja prava u vezi sa radom. Pored toga, ovaj zakon izričito zabranjuje uznemiravanje i seksualno uznemiravanje i priznaje mogućnost pokretanja postupka za naknadu štete u slučaju diskriminacije i uznemiravanja.

Da bi se poboljšao položaj žena u sferi rada i zapošljavanja i optimalno iskoristili ženski resursi, neophodno je zakonskim intervencijama ojačati rodnu dimenziju Zakona o radu, Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu, Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom, kao i Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđenju socijalne sigurnosti. Time bi bile obezbeđene jednake mogućnosti u zasnivanju radnog odnosa, usavršavanju, napredovanju i boljem usklađivanju porodičnih i profesionalnih obaveza. Zakonodavni okvir trebalo bi dopuniti Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu, a odgovarajućim izmenama Zakona o privatizaciji omogućilo bi se da određeni procenat iz sredstava dobijenih privatizacijom bude usmeren za podsticaj ženskog preduzetništva, samozapošljavanje žena i ekonomskog osnaživanja žena. Odgovarajućim izmenama poreskih propisa trebalo bi predvideti poreske olakšice i subvencije za otvaranje novih radnih mesta za žene.

Za uspostavljanje *de jure* i *de facto* ravnopravnosti žena i muškaraca u Srbiji, od primarnog značaja je Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009–2015. Njome je utvrđena politika države u cilju eliminisanja diskriminacije žena, poboljšanja njihovog položaja i integrisanja principa rodne ravnopravnosti u sve oblasti delovanja institucija sistema. Ovaj strateški dokument je prvi korak ka usaglašavanju nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima i ka ispunjavanju obaveza u procesu evropskih integracija. Strategijom su utvrđeni ciljevi, mere i aktivnosti koje će Vlada preduzeti radi ostvarivanja šest ključnih ciljeva: značajnije učešće žena u procesima odlučivanja i ostvarivanje ravnopravne zastupljenosti oba pola, poboljšanje ekonomskog položaja žena kao jedan od uslova za postizanje rodne ravnopravnosti, ostvarivanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju, poboljšanje zdravlja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti u zdravstvenoj politici, prevencija i suzbijanje nasilja nad ženama i unapređivanje zaštite žrtava, uklanjanje rodnih stereotipa u medijima, kao i medijska promocija rodne ravnopravnosti. Strategijom je predviđeno preduzimanje posebnih mera kako bi se otklonile direktne i indirektno diskriminacije prema ženama i stvaranje jednakih mogućnosti za ostvarivanje prava. To se posebno odnosi na tzv. dvostruko ili višestruko diskriminisane grupe, kao što su žene pripadnice nacionalnih manjina i manjinskih grupa, Romkinje, žene sa invaliditetom, izbegle ili raseljene, potom siromašne žene, žene sa sela, samohrane majke, žene drugačije seksualne orijentacije i druge.

Jedan od važnih strateških dokumenata koji što pre treba usvojiti jeste nacionalna strategija za borbu protiv nasilja u porodici. Time bi se utvrdile sveobuhvatne i koordinisane mere za sprečavanje nasilja i pružanja podrške ženama žrtvama.



Četvrti deo

Zaključna razmatranja

Tabela 2.

Položaj žena na tržištu rada u Srbiji: glavni podsticaji i problemi

Podsticaji	Problemi
Evropske integracije, prihvatanje relevantnih vrednosti i strategija u različitim oblastima, normativno i institucionalno unapređenje rodne ravnopravnosti	Niska stopa zaposlenosti žena, diskriminacija na tržištu rada, visoka nezaposlenost, mali izgledi ponovnog zapošljavanja žena, visok stepen njihovog siromaštva
Tradicija feminističkog pokreta i snažni civilni oblici organizovanja žena koji podstiču socijalnu integraciju i ekonomsko osnaživanje žena	Ekstremno nizak stepen zastupljenosti žena na rukovodećim pozicijama, dobro plaćenim, prestižnim poslovima
Novi izazovi u zapošljavanju, poslovi na reformskim projektima i u međunarodnim kompanijama za visoko obrazovane mlađe žene koje se bave svojom profesijom	Nasledeni stereotipi u izboru zanimanja, nizak stepen tehničkog znanja
Podsticajni programi zapošljavanja u okviru Nacionalne službe za zapošljavanje, afirmacija novih oblika zapošljavanja (zadrukarstvo i razni oblici alternativne ekonomije)	Težak položaj marginalizovanih grupa žena – Romkinja, invalida, samohranih majki, starijih žena, izbeglica i posebno težak položaj seoske žene
	Ozbiljna eksploatacija ženskih resursa u privatnom domenu i težak teret reproduktivne uloge
	Patrijarhalno nasledeni obrasci o mestu žene u porodici i društvu, održavanje tradicionalizma i u modernim uslovima

Iako je zakonom regulisana jednakost žena i muškaraca na tržištu rada, naše istraživanje, kao i više međusobno uslovljenih pokazatelja položaja žena, ukazuju da Srbija pripada zemljama sa visokim stepenom rodne neravnopravnosti na tržištu rada kada se poredi sa drugim zemljama u okruženju, a posebno sa zemljama Evropske unije.

Rezultati istraživanja pokazuju da su žene u Srbiji slično, kao i žene u drugim postsocijalističkim zemljama, gubitnice u tranziciji, a pogotovo ako su starije, nisko obrazovane, žive u seoskim područjima ili pripadaju marginalnim grupama.



Istraživački podaci o rodним razlikama pokazuju da se akumulirani problemi žena iz prethodnog perioda prenose i pojačavaju tokom tranzicije društva u Srbiji, a tipično ženski poslovi gube trku u tržišnoj utakmici, tako da i u sadašnjim uslovima rodno specifični poslovi dovode do novih nejednakosti i dvostruke ugroženosti žena – na poslu i u kući.

Žene u Srbiji sputavaju različite barijere u vertikalnoj pokretljivosti, na šta upućuju podaci o nižim aspiracijama i održavanju stereotipa u izboru obrazovanja i zanimanja, izostajanju žena u rukovodećim ulogama i drugim prestižnim poslovima koji donose veće zarade i društvenu moć, kao i podaci o spremnosti žena da pokrenu sopstveni biznis i da se bave preduzetništvom.

Najveće probleme pri pronalaženju posla imaju žene sa preko 50 godina, zatim žene koje sa nižim kvalifikacijama (osmogodišnja škola, srednja školska sprema), kao i žene sputavane porodičnim problemima i bez neophodne podrške u porodici. Regionalne razlike pokazale su se kao značajan činilac nezaposlenosti žena, a veliki gradovi, posebno Beograd, pružaju veće mogućnosti zapošljavanja, imaju nižu stopu nezaposlenosti žena i kraći period čekanja na posao.

Izveštaji o strukturi nezaposlenih pokazuju da nezaposlenost pogađa žene više nego muškarce, a položaj žene bez posla određen je slabim izgledima za stalno zapošljavanje, niskim i neredovnim isplatama novčane naknade za nezaposlene, malim šansama za prekvalifikaciju i profesionalnu reorientaciju i visokom verovatnoćom da se bave neplaćenim poslovima u kući ili poslovima u „sivoj ekonomiji“, koji su još uvek značajan izvor prihoda nezaposlenih žena. Iako su i mlađe ženske osobe često nezaposlene, posebno

su ugrožene žene kao što su samohrane majke (pogotovo ako su sa maloletnom ili invalidnom decom), domaćice, starije, bolesne, invalidne žene, žene seoskih područja, izbeglice, Romkinje, neobrazovane i žene žrtve nasilja.

Žene su u Srbiji danas suočene sa novim izazovima, ali i sa brojnim nasleđenim problemima i negativnim aspektima postsocijalističke tranzicije i novih obrazaca življenja u postindustrijskim društvima. Ukorenjeni tradicionalni oblici solidarnosti koji su u ranijem periodu usporavali modernizaciju društvenih odnosa još uvek postoje, čak se i pojačavaju u situaciji kada se kompenzacija za dramatičnu socijalnu ugroženost traži u retrogradnom ponašanju, što nije dobra podloga za usvajanje modernističkih vrednosti. Ostvarivanje tih vrednosti žene bi se usmeravale na rad van kuće, preduzimanje rizika, preduzetništvo i promociju u društvenoj hijerarhiji, što pokazuje i naše istraživanje.



Zadržavanje patrijarhalnog obrasca, ali i ekonomska kriza, frustracije u javnoj sferi, raseljavanje, ratno okruženje i druge nagle društvene promene, doprinele su raširenoj pojavi nasilja u porodici koja se još uvek sistematski ne suzbija u okviru društveno prihvaćenih mera i akcija.

Iako je pravni okvir velikim delom usklađen sa zakonskom regulativom Evropske unije, tako da se može pozitivno oceniti trend unapređivanja pravnog položaja žena, reforme pravnog sektora nisu završene u svim oblastima, i u pravnom pogledu položaj žena u Srbiji još uvek je kontradiktoran i nekonzistentan. Nedostaju pozitivne akcije i dovoljne osnove za zaštitu žena i implementaciju postojećih zakona, a mehanizmi sistematskog praćenja sprovođenja zakona nisu dovoljno razvijeni. Pored toga, neravnopravan položaj žena u ekonomskoj sferi još uvek ne podržavaju pozitivne mere koje treba da podstaknu uključivanje žena na tržište rada, utiču na smanjivanje njihove nezaposlenosti i promenu rodne diskriminacije na tržištu rada. Tu bi trebalo uključiti i odgovarajuće programe u vezi sa bolje organizovanom javnom podrškom porodici, kako bi žene mogle da održavaju balans između radnih i porodičnih uloga.

Evropski socijalni model koji sledimo u svojim nastojanjima društvenog poboljšanja, podrazumeva da ravnomeran ekonomski razvoj nije moguć bez adekvatnog korišćenja ženskih ljudskih resursa. Stoga je neophodno da se žene posebnim merama podstaknu za značajnije uključivanje u tržišnu i alternativnu ekonomiju, čemu treba da doprinese i ovaj projekat. U skladu sa evropskom perspektivom i Strategijom za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, usvojenom početkom 2009. godine, kao i međunarodnim deklaracijama i nizom drugih strateških dokumenata čiji je potpisnik naša zemlja, neophodno je da se u narednom periodu usklade sve predviđene aktivnosti državnih institucija i civilnog društva u ovoj oblasti. U skladu sa Strategijom, neophodno je dodatno dopuniti zakonodavni okvir, uključiti rodnu ravnopravnost u ciljeve razvojne politike, popraviti sistem praćenja i prikupljanja podataka, i usaglasiti sve napore koji utiču na propise u oblasti ekonomije, i izvršiti izmenu postojećih zakona kada je u pitanju jasnije sagledavanje diskriminacije prema polu. S obzirom na to da postoji raskorak između pravnog i realnog položaja žena, neophodno je zalaganje odgovornih ljudi za dosledno sprovođenje zakona u oblasti rada i kontinuirano praćenje primene regulative. Takođe se predlaže praćenje primene, kao i analiza efekata postojećeg zakonodavstva na položaj žena na tržištu rada i sprovođenje adekvatne evaluacije, čime bi se omogućio razvoj odgovarajućih kapaciteta i postigla bolja zaštita žena na radu.

Oblast zapošljavanja predstavlja nekoliko posebnih ciljeva, a odnosi se uglavnom na stvaranje sistematskih preduslova za politiku jednakih mogućnosti u ekonomiji i prevazilaženje jaza između normativnog i stvarnog položaja žena u ovoj oblasti. U poslednje vreme programi Evropske unije podstiču ekonomski rast i smanjivanje siromaštva partnerskim projektima koji nude alternativne mogućnosti zapošljavanja, tako da su kooperative jedna od opcija za podsticanje socijalnog razvoja i sinergije na lokalnom nivou. Otvaraju se i nove mogućnosti za neprofitne organizacije – da u okviru partnerskih projekata vrše socijalne usluge, zastupanja, promovišu principe socijalne ekonomije za podsticanje društvene kohezije, slično socijalnim kooperativama u razvijenim zapadnim zemljama. Moderno zadrugarstvo pogoduje ženskom preduzetništvu, pa razvoj i podsticaj zadrugarstvu doprinosi osnaživanju ekonomskog položaja žena u skladu sa iskustvima koja postoje u zemljama Evropske unije.

Saglasno proaktivnoj intervenciji za koju se zalažu dokumenti Evropske unije, trebalo bi i u Srbiji predvideti koordinirane aktiv-

Slika 4.

Socijalna kooperativa Vivere, Kragujevac



nosti kako bi se suzbijali svi oblici diskriminacije i kako socijalna prava žena ne bi predstavljala prepreku za njeno uključivanje u zapošljavanje.



U skladu sa evropskim opredeljenjima da porodične obaveze budu ravnomerno raspodeljene i omogućavaju rasterećenje žena od tradicionalnih obaveza, i da se promovišu ženska prava u Srbiji, trebalo bi da izvrše izmene u funkcionisanju društvenih servisa za pomoć porodici i organizovanoj brizi za decu. Potom, trebalo bi stvoriti i druge mogućnosti kojima bi se ženama olakšalo održavanje balansa između radnih i porodičnih uloga, a pogotovo kada se radi o onima koje su posebno ugrožene, kao što su migranti, invalidi ili žene zlostavljane i izložene nasilju.

Ponuđena rešenja potiču iz iskustva razvijenih evropskih demokratskih društava, ali njihova primena isključivo zavisi od ekonomske situacije, političke tradicije i kulturnog nasleđa sa kojim se Srbija suočava u transformacijskim procesima. Srbiji predstoji dug put u realizaciji velikog broja socijalnih reformi da bi se integrisala u Evropsku uniju. Na tom putu žene predstavljaju nezaobilazne aktere i partnere u ekonomskim i političkim transformacijama.



Reference

- Babović, M. 2008. *The Position of Women on the Labour Market in Serbia*. (Položaj žene na tržištu rada u Srbiji). Beograd: UNDP i SeCons.
- Castells, M. 1996. *The Rise of Network Society*. Blackwell Publishers.
- Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjivanje siromaštva u Srbiji*. 2007. Vlada Republike Srbije. Beograd. <http://www.prsp.gov.rs>
- Esping-Andersen, G. et al. 2002. *Why we need a new Welfare State*, Oxford: Oxford University Press.
- Eurostat. 2009. *NewsRelease*. 09 March 2009. <http://www.epp.eurostat.ec.europa/en/pls/portal/does/PAGE/pgp.Year2009Month03>
- Eurostat. 2008. *NewsRelease*. 22 July 2008. <http://www.epp.eurostat.ec.europa/en/pls/portal/does/PAGE/pgp.Year2008Month09>
- Gender in Transition*. 2007. UNDP and London School of Economics and Political Science. <http://www.developmentandtranzition.net>
- Kolin, M., Petrušić, N. 2008. *Socijalna preduzeća i uloga alternativne ekonomije u procesima evropskih integracija*, Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Kronja, J. 2009. *Programi Evropske zajednice*, Beograd: Fond za otvoreno društvo i Evropski pokret u Srbiji.
- Milić, A. 2008. *Žene u bivšoj Jugoslaviji – drugačiji pogled na učinke socijalizma u promeni društvenog položaja žena u Vujović, S. (ur.)*
- Društvo rizika – promene nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za period 2006–2008*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike Srbije <http://www.prsp.gov.yu/dokumenta.jsp>
- Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti*. 2008. Beograd: Ministarstvo za rad i socijalnu politiku Srbije <http://www.minrzs.gov.rs/cir>
- Nacrt zakona o ravnopravnosti polova*. 2008. Republika Srbija. Ministarstvo rada i socijalne politike Srbije. Savet za rodnu ravnopravnost.
- Žene i muškarci u Srbiji*. 2008. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.

Zahvalnica

Brošura **Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija** je publikovana u okviru projekta Podrška evropskim integracijama kroz promociju alternativne ekonomije i socijalne kohezije u Republici Srbiji

Na realizaciji projekta tokom 2009. godine su učestvovali:
Majda Sikošek, UG Felicitas, Beograd
Vanja Zlatković, Nacionalna služba za zapošljavanje
Ivan Sekulović, Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije
Pravni Fakultet, Univerzitet u Nišu
Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Nacionalna služba za zapošljavanje – Filijala Niš, Filijala Beograd i Filijala Novi Pazar
Veliki broj studenata, profesora i asistenata pomenutih fakulteta, kolega iz nevladinog sektora i sindikata, kao i **nezaposlenih žena** na evidenciji filijala Nacionalne službe za zapošljavanje.

Svima se zahvaljujemo na saradnji.

Skraćenice

APD	Anketa o potrošnji domaćinstva
BDP	Bruto domaći proizvod
CARDS	Pomoć Evropske unije za obnovu i razvoj
CIS	Centralna i Istočna Evropa
CEDAW	Konvencija protiv svih oblika diskriminacije nad ženama
FSI	Fond za socijalne inovacije
ESF	Evropski socijalni fond
EU	Evropska unija
EUROSTAT	Statistička služba Evropske unije
INGO	Međunarodna nevladina organizacija
IPA	Instrument za predpristupnu pomoć
HDI	Index humanog razvoja
MRSP	Ministarstvo rada i socijalne politike
NGO	Nevladina, neprofitna organizacija
NPA	Nacionalni plan akcije
NSZ	Nacionalna služba za zapošljavanje
PROGRESS	EU program zapošljavanja i socijalne solidarnosti
RSD	Dinar
RZS	Republički zavod za statistiku
UNDP	Program ujedinjenih nacija za razvoj
USAID	Agencija Sjedinjenih Američkih Država za međunarodni razvoj



Evropski pokret
Srbija

